

İLK DÖNEM MÜSLÜMAN TARİH YAZICILIĞI HAKKINDA BAZI METODOLOJİK GÖRÜŞLER¹

Nisar Ahmed Faruqi

Çev. Muhittin KAPANŞAHİN²

İlk Müslümanların tarih yazma amacıyla ilgili temel görüşü, “Allah’ın rızasını elde etmektir.”³ Fakat Kur’an, “Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı ki, kendilerinden öncekilerin akıbetlerinin nasıl olduğunu görsünler? Onlar, kendilerinden daha kuvvetli ve yeryüzünde daha çok eser bırakan kimselerdi. Allah, onları günahlarıyla yakalayiverdi. Allah’a karşı onları koruyan yoktur.”⁴ (40 Mü’min 21) diyerek, mümine ahlâkî bir teşvik olarak tarihî bilginin gereğini vurgular. İslam müfessirlerine göre “yeryüzünde dolaşmak” tarihin biçimsel çalışmasının yerini almaktaydı. Çünkü geçmiş milletlerin yaşamlarının tarihi bilgileri, yaşadıkları zamanda kaydedilmemiştir ve onların tarihleriyle ilgili bilgi vermenin tek yolu, onlardan kalan kalıntıları görmek ve onlar hakkındaki efsaneleri dinlemektir.⁵

Kur’an, geçmiş milletler ve medeniyetlerden kendine özgü bir metotla bahsederken, “Tabiat” veya İslamî terminolojideki “Allah’ın iradesi”nin körü körüne ve keyfi bir iş olmadığı fikrini sunar ve aynı zamanda Kur’an’ın “Sünnetullah”⁶ diye isimlendirdiği, her devrim veya değişime yol açan, belli tarihî sebepleri ortaya koyar. Kur’anî metodun, insanlığın atalarına ve onların medeniyetlerine atıfta bulunması ve insanlara, onların tarihlerinden imanî bir ders çıkarmalarına teşvik etmesi açıkça

1. Nisar Ahmed Faruqi; “Some Methodological Aspects of the Early Muslim Historiography” *Islam And The Modern Age*, A Quartely Journal, Volume VI, February 1975, No:1, s. 88-98. Jamia Nagar, New Delhi.

2. Araştırma Görevlisi - Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü – mksahin@erciyes.edu.tr

3. es- Sehavi, *el-İlan bi’t-Tevbih li-men Zemme Ehle’t-Tarih*, Urdu, tr. Dr. Muhammed Yusuf, Karaci, s.109.

4. “Bu da şüphe yok ki, Allah Teâla bir kavme ihsan etmiş olduğu bir nimeti değiştirci değildir, onlar kendi nefislerinde olanı değiştirinceye kadar..” 8 Enfal 53.

5. Siddiki, M. Mazharuddin, *İslam Nazariye-i Tarih*, Lahor, 1962, s.12-13.

6. Bak. el-Taberi, *Tefsir*, I. 563.

gösteriyor ki, İslam, tarih bilincini esas alan bir dindir.

Aynı şekilde Peygamber'in hayatından da, O'nun kendinden önce geçen Peygamberlerin hayatları ve tebliğleri hakkında en iyi şekilde bilgilendirildiği konusunda yeterli delilleri elde etmekteyiz. Örneğin, O, Huneyn'de ganimet malı paylaşıyorken, Medinelî Ensar'dan biri Peygamber'in benimsediği dağıtım metoduna karşı çıktı. Peygamber şu kelimelerle memnuniyetsizliğini bildirdi: "Allah, Musa'ya rahmet etsin, çünkü o bundan daha fazla sıkıntı çekmişti."⁷

Peygamber, Medine'ye hicretinin birinci yılında arkadaşlarına, Medine'nin tüm Müslüman nüfusunun bir sayımının yapılmasını emretmişti ve ilk kaynaklar, bu nüfus sayımının kayıtlarının korunduğunu bize bildirmektedirler. Buhari'ye göre, "Peygamber emretmiştir: Medine halkından her kim şifahen Müslümanlığını ilân ederse, nüfus listesine onun ismini kaydedin. Böylece biz, 1500 isim kaydettik."⁸

İslam öncesi Arabistan'da rivayet (ahbariyyun) geleneği gelişmişti. Yine de, başlangıçta, Müslüman din adamları bunu tasvip etmediler, fakat onların tarihe olan ilgileri daha çok Kur'an'da tarihî referanslar verilmesi nedeniyle sürekli bir artış gösterdi. Diğer bir faktör ise, Kur'an'da sunulduğu üzere peygamberliğin devamlılığı fikri, ilk dönem Siyer yazarları ve müfessirleri tarafından inceden inceye işlenmek zorundaydı ve bu, genel olarak tarihin önemini fark edilmesine sebep oldu. Böylece, birkaç dilci ve gramerci hariç, İslamın ilk yılları boyunca tarihî bilgiyi toplayan ve derleyenlerin Fakihler ve Muhaddisler gibi dindar elite ait olduklarını görüyoruz.

Hicretin birinci yüzyılına kadar, tarih ve dinî fikirlerle bağlantı kurulan, Arap toplumunun kabile çatışmaları ve politik grupları, farklı dinî ideolojilerin propaganda aracı ve politik rekabetlere karşı bir silah olarak kullanıldı. Bunun sonucu olarak, değişik gruplara ait ilk tarihçilerin anlattıklarına tek yanlı veya tarafgir bir tanım hakim olması doğaldır ve hicretin birinci yüzyılı sonu itibarıyla İslam toplumunun şekillendirilmesinde ve onun entelektüel bakışının geliştirilmesinde, tarih biliminin en güçlü araç olarak hizmet sunuyor olması kaçınılmaz olmuştur.

Müslümanlar arasında Kur'an ve Sünnetten ilhamını alan imanlarının bir parçası olarak zuhur eden tarih bilinci, Müslüman tarihçilerin ilk başlarda cahiliye dönemi Arap veya komşuları olan İran ve Bizans tarihine ilgi göstermemeleri gerçeğince desteklenmektedir. Bunların tarihe olan ilgileri İslamın gelişyle, daha kesin ifadeyle,

7. el-Buhari, *el-Âdâbu'l-Müfred*, c. I, s. 481 (Kahire, 1378 h.)

8. el-Buhari, *Sahih*, (bab, Kitabu'l-İman li'n-Nas), Müslim (Kitabu'l-İman), Subhi Salih, *Ulumu'l-Hadis*, s. 34, Hamidullah, *Sahifetü Hemmam b. Münebbih*, s.9.

İslâm toplum düşüncesini pratiğe dönüştürmek için Medine'ye yerleşen Peygamberin hayatının Medine sonrası döneminde başlamıştır. Bu da Peygamber'in hayatının Mekke dönemi hakkında ilk ravilerin çok eksik bilgi sağlamalarının ve elde edilen her bilginin Medine döneminde toplanması nedeniyledir. Bu yüzden Müslümanların tarihlerinin hicretin birinci yılı ile başladığını rahatça kabul edebiliriz.

Arap tarihçiliği hicretin ikinci yüzyılının sonuna kadar hiçbir yabancı etki olmadan kendi öz ruhu ve şekliyle gelişmeye devam etmiştir. Bu dönemde Yunan tarihçiliği gelişmenin olgun dönemine ulaşmasına rağmen, hicretin ilk iki yüz yılında Yunan ve İran tarih metotlarından etkilenen Arap tarihçilerinin izine rastlanmamıştır. Hişam el-Kelbi belki de, eski yazıtlardan ve Hıristiyan arşivlerinden faydalanan ilk Müslüman tarihçidir. Lâkin bu durum temel ilgisinin Arap soy bilimi olması ve bunlarla ilgili yararlı bilgilerin birçoğunun da kiliselerde muhafaza edilmesi nedeniyledir. Arap-İran ilişkileriyle ilgili yazılarda İran kaynakları da onun tarafından kullanılmıştır.⁹

Beni Ümeyye'nin son zamanlarında ünlü nesir yazarı İbn el-Mukaffa, Hüdâ-nâme isimli Farsça kitabı Arapça'ya çevirdi.¹⁰ Bu kitap şüphesiz ki, Arap tarihçiliğinin gelişimi üzerine büyük etkileri olmuş fakat faydası olmamıştır. Çünkü Müslüman tarihçiler İran'ın tarih bilimi eğilimiyle karşılaştıkları zaman, yarı tarihsel ve mitolojik element onların yazılarında tekrar hakim oluyordu. Hüdâ-nâme'nin kendisi, girişinde efsanevi destanlarla ve yarı tarihsel olaylarla doludur. Sasani hükümdarlığı ile ilgili son bölümü ise tam olarak belagattir.

Müslüman devletin dahilî soysa-dinsel gereksinimleri, metoda dayalı tarih bilimi gelişimi için ihtiyacı vurgulamış ve sadece Peygamber'in sünnetini değil aynı zamanda Müslümanların fetihleriyle ilgili olayların, soy bilimi, biyografiler, tarihî anekdotlarla birlikte korumayı teşvik eden ve bunu yöneten devlete yol açmıştır. Bu amaçla bir otorite zinciri tarafından gerçekliği doğrulanılabilen haber yoluyla, gelecek kuşaklara, geçmiş olayların aktarıldığı genel ilkeyi belirlemişlerdir. Böylece isnadlı haber formülü, yani kesilmemiş ravi zinciriyle yapılan bir rivayet ilk kez Müslümanlar tarafından getirilmiştir. Bu İslam öncesi dönemde yoktu. Putperest Araplar veya komşu ülkelerin daha medeni insanları arasında tarihî verilerin tutulmasında bu metodun uygulandığına dair her hangi bir kanıt bulamadık.

9. Örneğin bak. el-Taberi, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Müluk*, I: 86. , onun çalışması için bak, *Kitabu'l-Esnam*, (Giriş) ed. Ahmed Zeki Paşa.

10. Bak, İslam Ansiklopedisi, IV : 180 ve *Mecelle el-Mecmau'l-İlmi'l-Irakî*, I-II, makale Dr. Cevad Ali, Taberi Tarihinin Kaynakları Üzerine.

İsnat kurumunun geçmişteki Yahudiler tarafından da uygulandığı söylenmektedir, fakat bu yeterli delillerle desteklenmeyen sadece bir varsayımdır. İşin aslı Yahudiler, Müslümanların bunu keşfetmelerinden uzun bir süre sonra, kendi Talmut'ları için isnadı adapte etmişlerdir.

Haberin muhafazası için isnat formülünün zamanla gelişmesinde Müslümanların dikkatli çaba harcamaları, onların tarih-yazım sanatıyla ilgili kaygılarından kaynaklanmamış, tamamen dinî nedenlerden motive olmuştur. Bu da Ebu Sufyan es-Sevrî'nin (161 h.) "Kur'an'ı nakledenler yanlış rivayetlere göz yummaya başladıkları zaman, biz onların öne sürdükleriyle mücadele etmek için tarihi kurduk."¹¹ diyerek gerçeğe işaret etmesidir.

Müslümanlar, öncelikle kutsal kitabın orijinal sözlerinin muhafazası ile ilgilendiler. Örneğin Kur'an, Peygamber'den direkt olarak onu alanlarca nakledildi ve vahyin doğru aktarımının önemi düşüncesi, onların genel olarak haberi doğru olarak vermede ısrarcı olmalarına yol açtı.

Kur'an'ın yanında ikinci kaynak olarak, Peygamber'in sözleri olan Hadis gelir. Dolayısıyla, Peygamber'in her hadisi ilk rivayet edene kadar takip edilir ki bu kişiler de Peygamber'in sahabeleridir (arkadaşları). Benzer şekilde Peygamber'in sünnetini, yalnızca onun zatını görmekle şereflenen, haberci veya ravi ortaya koyabilir.

Arapların ilk tarihleri masal ve efsaneleri hariç tutmamasına rağmen, Muhaddisün tarafından ulaşılabilen tarihî verilerin, inceleme sürecinden geçirilmesi ilkesi, tarih araştırmaları ve kaynaklarının dikkatli değerlendirilmesi yolunu açmıştır. Bu Peygamber'in biyografisindeki efsanevi ve yanlış tarihsel unsurların elenmesine yardım etmiş, böylece İslamın ilk günlerini, hukuksal ve bilimsel açıdan gerekli olan tarihin aydınlığına bırakmıştır. Çünkü, Peygamber'in sözleri ve yaptıkları, Kur'an'dan sonra İslam şeriatının ikinci önemli kaynağıdır. Peygamber'in hayatının ve yaptıklarının anlık detayları bile, güvenilir habercilerden oluşan bir veya birden fazla kopuk olmayan rivayet zincirleri tarafından kaydedildi. Bazen tek bir kayıt bu tür yüzlerce zincir içinden nakledilmiştir. Bu, dünyanın diğer gelenek ve büyük dinlerinin, İslamla paylaşmadıkları bir farklılıktır. Dahası, herhangi bir özel olayın doğruluğu ve gerçekliğini belirlemek için bu zincirlerin değerlendirildiği belirli metotlar vardır. İlk raviler bazen birbiriyle çelişen olaylar bildirmişlerdir. Fakat tarihçiler, anlayışlı her bir okurun, hangisinin güvenilir olduğuna kendince karar vermesi için kabul edilmiş inceleme ilkelerinin ışığında olayları araştırabilinler diye

11. es-Sehavi, s. 33-34.

bütün versiyonlarıyla olayı vermekte bilinçli olarak dürüsttüler.

İlk yüzyıllardaki Müslüman tarihçilerin, haberin kişisel nakil kurumunun, tarihî materyalleri toplamadaki diğer metotlardan daha güvenilir olduğu görüşünde oldukları gözükmemektedir. Ravi ya da nakledicilerin kendi görüşlerini katmadan olabildiğince objektif olarak bir haberi naklettikleri varsayılıyordu. Ondan, haberleri yorumlamaktan kaçınması ve herhangi bir çıkarımda bulunmadan bir haberin bütün versiyonlarını toplaması ve iletmesi bekleniyordu. Bununla birlikte tarihçi, haberi ileten kişinin genel ahlâkî karakteriyle ilgili değerlendirme yapabiliyordu ve böylece o kişinin haberinin doğruluk derecesini gösterirdi. Bu ilke nedeniyledir ki, güvenilir veya değil, bütün ilk dönem haberlerin tüm çeşitleri düzenli tarih yazıcılarına iletilmiş ve onlar tarafından elekten geçirilerek tarih çalışmalarında kullandıkları “ham madde” olarak hizmet sunmuşlardır.

İlk Müslümanların tarihe olan tutumları Takîyüddin Makrîzî'nin (766-845 h.) “Kitabu'l-Mevâiz ve'l-İ'tibar bi Zikri'l-Hitat ve'l-Âsar: Bilgi iki katagoridir -Ma'kul (rasyonel) ve Menkul (nakil)” ismindeki kitabında yer alan gözlemlerde açıktır. Kişi, her ikisinden de makul düzeyde elde etmelidir; sonra, zamanını tarih çalışmasına vermeli ve kendi düşüncelerini değerlendirmelidir... Bir kişinin, bilgi ve akla sahip olduğunu iddia edip de kendisine Allah'ın peygamberleri hakkında sorulduğunda ki onlara iman zorunludur, onların hayatları ve kişilikleriyle ilgili detayları bilmeksizin sadece onların isimlerini tekrarlaması ne kadar utanç vericidir. Aynı şekilde, mübarek Peygamber'in en mükemmel karakterini, ruhî güzelliğini ve faziletini bilmeden bir kişi medresede ders verse ya da hukukî münakaşaları çözmek için dinî hüküm verse ne kadar utanç verici olur...¹²

Ahmed b. Faris (ö. 390 h. civarında) der ki: “İlk kimlerin (Medine'ye)göç ettiğini, Mekke seferini kimin finanse ettiğini veya Mekke'nin fethinden sonra kimin şehit olduğuyla ilgili hiçbir bilgiye sahip olmadan bir kişinin alim olduğunu iddia etmesi, bir kişinin “Allah tarafından kurtuluşla ödüllendirildiğiniz için ne arzu ederseniz onu yapın.” denilen Bedir sahabeleri hakkında bir şey bilmemesi, Rıdvan zamanında bulunan ve kendilerine cehennem ateşinin değmeyeceği Peygamber sahabelerinin isimlerinin bile cahili olan kişi, yine Peygamber'in “Onlardan kim size iyilik ederse ona iyilik edin ve kim size kötülük ederse ona iyilik edin ve affedin. Onların sevgisini imanınızın bir parçası yapın.”¹³ buyurduğu Ensarın isimlerinin cahili olan kişilerin

12. *Age.*, s. 87.

13. *Age.*, 86-87.

durumları ne acıdır.

Peygamber'in hayatı ile ilgili olan olayların veya çoğu olayda herhangi önemli bir rol oynayan değişik kişilerin, detaylı ve gerçek bilgilerini elde etmeleri, Müslüman âlimlerin tarih bilimine gerçek ilgisini göstermeye yeterlidir. Diğer taraftan, İslamın yayılmasıyla hukukçular yüzlerce yeni problemle karşılaştılar. Kur'an veya Hadisten birinin ışığında çözülmesi için kadı, yönetici veya müftüye daha önce karşılaşılmamış hukukî olaylar getirildi. Olayın hadisle uyumlu olarak kararlaştırıldığı yerlerde mümkün olduğu kadar onun güvenilirliğinin araştırılması gerekiyordu. Hadisin hukukî delil olarak kabul edilmesi için onu ilk rivayet edenin Medine'de yaşadığının, Peygamber'in sahabesi olduğunun, böyle bir olayın Peygamber'in önüne getirildiğine bizzat şahit olduğunun ve onun tarafından karar verildiğinin ve bütün temel detaylarıyla yargılamanın bildirildiğinin saptanması zorunludur. Çünkü, hukukî bakış açısından, ne kadar güvenilir ve açık sözlü olursa olsun, tek bir ravi tarafından bildirilen, belirli bir hadis ışığında, bir dava hakkında karar vermek "hukuk delili" ilkesi ile çelişmektedir. Irak Hukuk Ekolü (Ebu Hanife başlıca temsilcisidir) hukukî veya hukuk dışı bir sayım açıklamasının temeline hizmet etmek için böyle hadisler için devamlılık (tevatür) şartını ortaya koymuştur. Ancak çok az sayıda hadis bu katı şartı taşıdığı için "benzer netice çıkarma" (kıyas) yasamanın temel ilkesi olarak kabul edilmiştir. Fakat Sünni Müslümanların bir bölümüne göre, Kur'an ve Peygamberin sözleri ve yaptıkları dışındaki kaynakların şeriatın oluşturulmasında kullanılması fikri nadiren kabul gören bir durumdur. Bu özgün ekol, hadisleri araştırmaya ve bunun yanında onların sıhhatine karar vermek için daha katı prensipler geliştirmeye devam ettiler. Böylece Ehl-i Hadis, tarih biliminin oluşmasında dolaylı olarak büyük hizmet icra etmiştir. Hadis malzemesinin irdelenmesi için sıkı ilkeler benimsemekle kalmamışlar aynı zamanda daha önce aynı kabul edilen Hadis, Siyer ve Megazi arasındaki kesin ve açık farkı da ortaya koymuşlardır. Zamanla, muhaddisin tamamlayıcısı olan tarihçi, şüpheli gerçekliğin bildiricisinden daha düşük bir düzeye indirilirken, Muhaddis daha yüksek dinî statü kazandı. Bütün bunların ana kaynağı bir ve benzer olduğu için, örneğin haber, ilk tarihî eserler, hadis eserleriyle beraber isnatlı haberin aynı materyalleri üzerine kurulmuştur. Kademeli olarak, her ikisinin yapısıyla birlikte tarzı, bazı değişikliklere uğramıştır. Karşılaştırıldığında, haber, yaklaşım olarak daha sekür (laik) ve çalışma alanı olarak daha geniş alanlı olmuştur. Materyal kaynağı zenginleştiği zaman, onun toplanma ve düzenlenme metoduyla ilgili sorunun ortaya çıkması doğaldır. Tarihçilerin benimseyebilecekleri ve gerçekten de benimsedikleri en iyi yöntem, materyalin kronolojik düzen içinde toplanmasıydı. Hadis literatürü

ise konu bilgisi veya ilk ravinin isimlerine göre düzenlenmiştir. Böylece, hadis ve tarih arasındaki ilk ayırım noktasına gelinmiştir.¹⁴

İlk Müslüman tarih yazarlarının tarihe yaklaşımları yerel bir bakış açısından evrensel olana doğru kademeli olarak ilerlemiştir. Mesela, Medine Tarih Ekolünün başlangıçta vurgusu Siyer, Megazi ve halifelğin vakayinameleri üzerine kurulmuştur. Kufe ve Basra Ekolleri daha çok kabile özelliklerine, silsileye (soy araştırmasına), gramere, belagat ilmine v.b. dikkat etmişlerdir. (Belli kabilelerin, kanları nedeniyle daha saf (temiz) oldukları ve böylece daha hatip oldukları fikrinden etkilenmişlerdir.) İslamın yayılmasıyla birlikte grup veya kabile kavramı, terimin modern anlamdaki gibi olmasa da ümmete doğru genişletilmiştir. Bu ümmet kavramı, daha sonra, yayılmış ve temelde Müslüman toplumun arasında “tarih bilincinin” gelişmesine ve büyümesine ciddi katkıda bulunmuştur. Buna rağmen, sınırlı kullanılabilirliği ve alana olan bir konu ile ilgili veri toplanmasıyla meşgul olan belli bir kabile ve bölgeye ait insanları gördüğümüz zaman, ilk yüzyıllarda yerel ve kabilesel sadakate yönelik yaygın eğilimi gördük. Buna karşın, bu dar bakışın ve ilginin rivayet sahipleri, el-Taberi gibi sonraki tarihçiler tarafından İslamın ilk dönem tarihinin daha detaylı toplanmasında kullanıldıkları zaman, bunların kendi dönemlerindeki bölgesel ve kabilevi olaylarla ilgili detayların zenginliğinden dolayı “evrensel” tarih türünün organik bütünü oluşturmuştur.

İslamın ilk iki yüzyılı boyunca, Müslüman tarihçiliği devamlı olarak sosyal ve politik baskıya maruz kalmıştır. Beni Ümeyye, örneğin, kader (Allah'ın takdiri) fikrini yayarak güç ile ilgili varsayımlarını doğrulamaya çalışmıştır, bu da uzun dönemde, tarih yazıcılığının genel görünümü üzerine etkili olmuştur. Aynı şekilde, bölgesel ve kabilevi önyargılar da bu dönem tarih kaynaklarını etkilemiş ve bu etki sadece tarih kitapları değil, bu dönemde yazılan soy bilimi ve gramer kitaplarında da açıkça görülmüştür. Her bir ravi, tarih olayının kendi rivayetiyle alâkalı olan kendi kavminin bakış açısını getirmiştir ve Hicretin üçüncü yüzyılının başlangıcıyla birlikte her seviyede birbiriyle çatışan ve büyük etkiler meydana getiren Müslüman tarih biliminin iki rakip ekolü ortaya çıkmıştır. Bunlar, Medine ve Irak Okullarıdır.

14. . ed-Dûrî, *Bahsun fı Neş'eti İlmi't-Tarih inde'l-Arab*, Katolik Baskı, Beyrut, 1960, s. 48 vd.